

УДК 808.1-311.5

**ГІДРОНІМІКОН ПОРІЧЧЯ ЗАХІДНОГО БУГУ
(ПРОБЛЕМА ЕТИМОЛОГІЧНОЇ ТА ХРОНОЛОГІЧНОЇ АТРИБУЦІЇ)**

Іван Ціхоцький

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна,
тел.: (032) 239 47 17*

Крізь призму історико-археологічних та лінгвістичних даних проаналізовано архаїчні пласти гідронімікону басейну Західного Бугу. Здійснено спробу етимологічної та хронологічної атрибуції давніх та молодих гідронімів регіону.

Ключові слова: історична топоніміка, гідронім, археологія, етимологія.

Західний Буг – найбільша ріка рівнинної частини Західної України (довжина 772 км., з них в Україні – 392) із заболоченою заплавою, старицями та звивистим річищем – бере початок у Колтівській улоговині біля с. Верхобуж Золочівського району Львівської області на висоті 303 м. н. р. м. та належить до басейну Балтійського моря. За зведеним геоморфологічним районуванням басейн Західного Бугу перебуває в межах Подільської височини (низькогірне пасмо Вороняки), Малого Полісся (Надбужанська котловина), Волинської височини (між Сокальським пасмом та Надбужкою височиною) та західного краю Поліської низовини. Протікаючи повз Брест (Беспубліка Білорусь) східною межею Люблінської височини і далі Підляшшям, впадає недалеко від Варшави (Польща) у Нарву, неподалік її впадіння у Віслу [17, с. 8]. На сторінках літопису Західний Буг уперше з'являється поряд із племінним етнонімом “бужани”. Назва, що походить від індоєвропейського кореня *bheug(h) – “гнути, згинати”, етимологічно споріднена з праслов'янським інфінітивом *bъgati – “вигинати, закручувати” та з праслов'янським коренем *bag- // *bog- // *bug- із реконструйованим значенням “затоплене місце; течія, потік”; споріднена з праслов'янським іменником *bag-no – “багно, болото” [ЕСЛН, с. 25; ПГФ, с. 51]. Відкидати давньогерманське походження гідроніма (дав.-в.-нім. *boug*, сер.-в.-нім. *bouc* – “кільце”; дав.-в.-нім. *buog* – “плечовий суглоб”; дав.-ісл. *baugr* – “пряжка”), утім, теж повністю не можна, хоч поширення апелятивних відповідників гідронімної основи у низці слов'янських діалектів (болг. діал. *буга* – “сире, грузьке місце”; макед. *буга* – “пліснява”; рос. діал. *буга* – “підтоплений береговий ліс, зарості”; лат. *bauga* – “грузьке місце біля ріки; поганий ґрунт”) [ЭССЯ, 3, с. 78; СНГТ, с. 97] промовляє на користь саме праслов'янського його походження.

Гідронімікон Західної Волині, головною водною артерією якої є Західний Буг, досі не дістав належного висвітлення в українській історичній ономастиці. Належність поріччя Західного Бугу до басейну Балтійського моря (що охоплює 2 % території України і налічує більш ніж 3 000 гідрооб'єктів із більш як 64 000 в усій Україні [16, с. 4, 6]) та його політико-географічне розташування на території трьох східноєвропейських держав (Україна, Білорусь, Польща), імовірно, були серед причин незалучення гідронімів регіону до структурно-лінгвоетимологічного

дослідження водних назв Правобережної України О. Трубачова (1968) [32]. І це при тому, що в межиріччі Західного Бугу та Горині зафіксовано чи не найвищу концентрацію слов'янських прагідронімів (понад 600) за фактичної відсутності субстрактних нашарувань [35; 37], що опосередковано свідчить про старожитність регіону. Значну частину архаїчних праслов'янських гідроетимонів правої частини західнобугського поріччя детально проаналізовано у працях В. Шульгача [35; 37] (досі не описано ліві допливи Західного Бугу, що не вкладалися в ареальну концепцію автора). Закономірності процесів номінації різних категорій гідрооб'єктів басейну Західного Бугу (608 зафіксованих одиниць) у співвідношенні з місцевою ойконімією Берестейщини досліджувала Н. Смаль [26; 27; 28], праслов'янський гідронімний фонд на території Білорусі в цілому – Р. Казлова [13]. Відапелятивні потамоніми різних хронологічних пластів польської частини поріччя Зх. Бугу в контексті віслянського гідробасейну монографічно опрацювала У. Біяк (2013) [39]. Переважно на польському гідроматеріалі ґрунтується дослідження західнобугських водних назв у колективній праці польських мовознавців «Hydronimia Wisły (Wykaz nazw w układzie hydrograficznym)» (1965), за ред. П. Зволінського [40] та в одному з випусків німецькомовної наукової серії «Hydronymia Europaea» (Е. Білут, 1995) [41]. Наукова багатоаспектність, утім, не робить проблему вивчення гідронімікону Зх. Бугу вповні вичерпану ні на джерельному, ні на методологічному рівні. Внутрішньомовні дослідження гідронімії у працях українських, білоруських та польських ономастів через регіональну герметичність фактажу надміру формалізовані, бо не спрямовані на пошук спільного етно-лінгвістичного радикала (середня та нижня течія Західного Бугу, як відомо, локалізована на етнічних українських територіях сучасних Польщі та Білорусі: Берестейщині, Холмщині, Підляшші). Не менше цілісності досліджень шкодить те, що до аналізу, як правило, не залучають численні мікрогідроніми (деякі з них дуже архаїчні), які з різних причин не засвідчені у реєстрі “Словника гідронімів України” (1979) (**Свинарка** (л. Луги-Свинорийки п. Луги п. Зх. Бугу), **Тростянець** (п. Золочівки л. Зх. Бугу), **Червенець (Червонець)** (л. Кислянки п. Деревнянки л. Свині п. Рати л. Зх. Бугу), **Пітушок** (п. Зх. Бугу), **Бистряк (Бистрак)** (п. Гапи п. Зх. Бугу), **Золотуха** (п. Зх. Бугу), **Нездобна** (л. Луги п. Зх. Бугу), **Нетеча** (бас. Луги п. Зх. Бугу), **Топкий** (п. Зх. Бугу), **Баланда** (п. Свині п. Рати л. Зх. Бугу), **Ортим** (л. Полтви л. Зх. Бугу) і т. д.).

Археологічне вивчення слов'янського етногенезу у проміжку до початку нашої ери нашоухується на об'єктивну неможливість відстежити зміни та спадковість археологічних культур, носіїв яких можна було б однозначно ідентифікувати як слов'ян. З огляду на це наукові пошуки слов'янських старожитностей у культурах неоліту, енеоліту, доби бронзи чи навіть раннього заліза поки що мають гіпотетичний характер [2, с. 243]. За найпоширенішою з гіпотез, індоєвропейською прабатьківщиною у IV–III тис. до н. е. був регіон середньої та південно-східної Європи, що межував із мовами кавказько-іберійської групи на південному заході та племенами урало-алтайської групи мов на північному сході. У середині II тис. до н. е. у дніпро-одерському межиріччі формується балто-слов'янська група індоєвропейців, суміжна (і генетично споріднена) з германськими племенами на північному заході, венето-іллрійцями й траками на південному заході й півдні, угро-фінами на північному сході та індо-іранцями на південному сході [9].

Культуру шнурової кераміки (III–II тис. до н. е.), поширену на більшій частині континентальної Європи, довгий час вважали вихідною культурою праіндоєвропейців, яка, принаймні на ранньому етапі свого розвитку, лежала в основі

етномовних процесів формування прабалтів, праслов'ян та прагерманців на території Східної та Середньої Європи [24, с. 187]. Остаточно нерозв'язаною залишається проблема етнічної та мовної належності племен липицької (XIII–IV ст. до н. е.) та висоцької (XI–VI ст. до н. е.) археологічних культур, які в I тис. до н. е. населяли середню та верхню течію Зх. Бугу відповідно. Висоцьку культуру іноді інтерпретують як локальний (східний) варіант лужицької культури [1, с. 32]. Мовну належність носіїв культур пізнього бронзового–раннього залізного віку у працях різних авторів співвідносять зі слов'янським, германським, кельтським або іллірійським праєтносами (дослідниця праслов'янського гідронімікону Центрального Полісся О. Карпенко, до прикладу, археологічні пам'ятки західного ареалу лужицької культури визначає як праслов'янські [14, с. 3]). Однозначно можна стверджувати, що у II пол. I ст. до н. е. носії пшеворської культури з Вісло-Одерського регіону (венеди) поширилися на верхньому Дністрі та в західній частині Волині, змішуючись із місцевим населенням зарубинецької (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) і (частково) липицької культур. Унаслідок такого змішування тут сформувалася особлива група пшеворської культури – волино-подільська [25]. На основі синтезу волино-подільської та пізньозарубинецької культур (I–II ст.) сформувалися слов'янські елементи поліетнічної провінційноримської черняхівської культури (II–V ст.), яка, своєю чергою, трансформувалася у старожитності празько-корчацької культури склавнів (V–VII ст.). Нарешті у VIII–X ст. її правонаступницею стає лука-райковецька археологічна культура, репрезентована дулібо-волинським племінним союзом. Якщо аналіз археологічних комплексів та артефактів дає змогу об'єктивної етнокультурної інтерпретації розвитку регіону, то лінгвістична складова етногенезу, з огляду на дефіцит або й відсутність достовірних джерел мовної інформації, має досить-таки гіпотетичний характер. Більшість сучасних дослідників, погоджуючись із базовими постулатами вісло-дніпровської концепції слов'янського етногенезу Л. Нідерле, обмежують слов'янську прабатьківщину Середньою Віслою та Карпатами на заході, Середнім Дніпром на сході, басейном Прип'яті на півночі та середньою течією Дністра та Південного Бугу на півдні. Саме тут сконцентровано більшість праслов'янських гідронімів, що межують із балтською гідронімією на північ від Прип'яті й Десни та іранським гідроніміконом лісостепового Лівобережжя [12, с. 334]. Попри це, конкретна локалізація слов'янського етномовного ядра у дослідників дещо різниться: К. Мошинський визначає прабатьківщину слов'ян у Середній Наддніпрянщині, Т. Лер-Сплавінський – у Вісло-Одерському межиріччі, О. Трубачов – на Середньому Дунаї, Ю. Удольф – у Передкарпатті з певним розширенням до Дніпровського Правобережжя [10, с. 47]. Високу концентрацію слов'янських гідронімів, як і поширеність типово слов'янських водних назв на окресленій території, утім, не можна вважати за надійний аргумент топонімної архаїчності регіону, оскільки зазначені факти можуть свідчити про міграційні рухи етнічних груп або ж бути наслідком відносно пізнього освоєння територій [25]. Тим більше, що слов'янська гідроніміка є дуже неоднорідною як за структурно-словотвірними, так і за хронологічними та етимологічними особливостями моделювання. Процеси етимологізації гідронімікону (особливо його непрозорої частини) не застережені, окрім того, від імовірного (суб'єктивного) характеру висновкової частини, а тому потребують комплексного використання словотвірного, фонетичного та лексичного аспектів дослідження [6, с. 74–75]. Кельтські та готські “історичні наверхствования”, до прикладу, вбачав в окремих гідронімах басейну Зх. Бугу проф. І. Свенціцький (Бут, Белз, Рата, Стрипа, Солокія, Солотвина) [23, с. 17].

Російський історик І. Філевич натомість, використовуючи як критерій автохтонності повторюваність однотипних гідронімів на різних теренах слов'янської ойкумени, інтерпретував волинський гідронімікон як питомо руський (слов'янський) [33, с. 86–87].

Аплікація гідронімної стратиграфії на загальноприйнятту модель слов'янського етногенезу у I тис. н. е. є перспективним напрямом сучасних лінгвоетноісторичних досліджень. Зважаючи на структурну та етимологічну специфікацію гідронімів Західного Бугу та етнокультурну й археологічну історію Західної Волині (назва якої, до речі, найімовірніше, має давню водну семантику: прасл. *vol // *vel // *vъl + inь із вивідним значенням апелятива “мокра, волога земля” [ЕСЛН, с. 34]), у структурі гідронімікону регіону доцільно виокремити декілька відносно однорідних пластів:

1. Ранньослов'янські гідроніми з імовірним індоєвропейським субстратом і прихованою водною етимологією (до IV–V ст. н. е.)
2. Пізньослов'янські гідроніми з прозорою водною етимологією (VI–IX ст.)
3. Давньоруські гідроніми (X–XIII ст.)
4. Молоді гідроніми відойконімного походження (XIV–XVIII ст.)

До найбільш архаїчних, глибинних і статичних закодованих інформаційних систем належать передусім назви великих водотоків з високою стійкістю до соціально-демографічної та локально-релятивної динаміки регіону [8, с. 3]. Зважаючи на те, що предки давніх слов'ян проживали в ареалі праїндоєвропейського гідронімікону, цілком очевидно виглядає інтерпретація найранішого гідронімного пласту як слов'янізованого (за допомогою слов'янських словотворчих формантів чи аблаутації) прошарку давньоєвропейських гідронімів [25]. Свідченням архаїчності водної назви, на думку В. Шульгача, є відсутність сучасних апелятивних відповідників для прагідроніма та словотвірна модель, на базі якої він утворений [35, с. 13–14]. Окрім того, під час визначення етимологічного статусу таких слів серед іншого треба зважати на загальнослов'янське поширення дільнолексемних їх рефлексів або локалізацію на більшості слов'янських теренів, а також фіксацію гідроніма в локально обмежених несусідніх зонах за наявності позаслов'янських (індоєвропейських) відповідників [35, с. 8]. До найранішого слов'янського пласту гідронімії з імовірним індоєвропейським субстратом доцільно зараховувати річкові назви з архаїчними формантами *-*va* (*-*ava*, *-*iva*), *-*pa*, *-*na*, *-*ina*, окремі деминутиви на *-*ьсь* (*-ець*), *-*ika* (*-иця*), *-*ka*, суголосні з моделями творення “молодих” гідронімів, низку гідронімів, утворених семантичним способом від давніх апелятивів із прихованою річковою семантикою та спорадичні гідроніми з різними кінцевими компонентами (**Полтва** – **pl̥tva* (л. Зх. Бугу; корінь **plot-* (**pl̥t-*), споріднений із інфінітивом **plyti* – “пливти”, чи гіпотетичний праслов'янський корінь **plot* – “широкий, повільний” (ст.-гр. *πλατυς* – “широкий, плоский”, лит. *platús* – “широкий”): “повільна, широка річка”); **Молдова** – **mьld-(a)va* (л. Зх. Бугу; псл. **mьlda* / **mьldь* (чес. діал. *mulda* – “заглибина, канава, калюжа”; лит. *mulde* – “грязюка, болото”) [33, с. 176–177]: “заболочена, замулена річка”); **Неретва** – **nertva* (л. Зх. Бугу; інфінітив **nerti* – “пірнати, заглиблюватись” (лит. *nerti* – “пірнати”) [ЭССЯ, В. 25. с. 13]: “глибока річка”); **Скварява** – **skvar'-ava* (л. Сви́ні п. Рати л. Зх. Бугу; **skvьreti* – “гнити”, **skvora* – “гниль” [ПГФ, с. 248]: “гнила, брудна річка”); **Стрипа** – **stri-pa* (л. Лу́ги п. Зх. Бугу; з і.-с. **sre-* / **srou-* / **sreu-* “текти” [ЕСТУ, с. 453]: “річка, течія”), **Гапа** – **ha-pa* (п. Зх. Бугу; імовірно, з і.-с. **g(h)eub(h)* – “гнути, викривлювати” [ПГФ, С. 92]: “звивиста річка”); **Думна** – **dum-na* (л. Полтви л. Зх.

Бугу; імовірно, з псл. *duti з і.-с. *dhem – “дути, віяти” [ЕСУМ 2, с. 148–149]: “річка, що тече”); **Рокитна** – *orkyt(ъ)-na (п. Зх. Бугу; псл. *orkyta – “верба”: “болото, заросле кущами”; “мокра, заболочена низовина” [33, с. 193]); **Рудна** – *rud(ъ)-na (п. Рокитної п. Зх. Бугу; псл. *ruda – “іржаве bagno, болотистий луг”, *rudъ – “червоний, рудий”); **Дівна** – *div-na (п. Білої п. Рати л. Зх. Бугу; імовірно з псл. *deva – “та, що годує, напуває” з і.-с. *dhei- – “смоктати, годувати груддю” [ЕСГУ, с. 183]: “та, що наповнює іншу ріку”; або з псл. *divъ – “дикий”: “річка поза межами зони заселення”); **Хрусна** – *hrons-na (л. Солокії л. Зх. Бугу; імовірно, з псл. *hronstatī – “хрустити, шуміти” [ЕСУМ, 6, с. 216]: “шумна річка”); **Солотвина** – *soltъv-ina (п. Зх. Бугу; *solt(ъ)-va – “багнувате місце; драговина, мочар”); **Луг(а)** – *longъ-a (п. Зх. Бугу; псл. *longъ – “мокра низина, болото” з і.-с. *len – “гнути, кривити” [ПГФ, С. 162]: “низинна річка з заболоченою заплавою”); **Рата** – *rata (л. Зх. Бугу; можливо, з і.-с. *rou- / *reu- / *ru- / *ra- – “рвати, рити, копати” [ЕСТУ, с. 398]); **Барбара** – *barbara (л. Рудки л. Зх. Бугу; редуплікація псл. *bar – “вологе пониззя, болото” [ЕСТУ, с. 398]: “заболочена річка”); **Свиня** – *sъvin’a (п. Рати л. Зх. Бугу; псл. *sъvina – “кривизна, звивина” [ПГФ, с. 279]: “річка зі звивистим річищем”); **Свинорія** – *sъvinoryja (л. Полтви л. Зх. Бугу; псл. *sъvina – “кривизна, звивина” і *ryja від *rytī – “рити”: “звивиста річка”); **Баланда** – *balanda (п. Свині п. Рати л. Зх. Бугу; імовірно, споріднене з лит. і лтс. balanda – “лобода”, baltī – “біліти”, baltas – “білий” [ЕСУМ 3, с. 276]: “річка з мутною (білою) водою”); **Белзень** – *bъlz-ъсь (л. Зх. Бугу; псл. *bъlz- – “глибинь, прірва, непрохідне місце” [ПГФ, с. 53–55]: “річка з заболоченою заплавою”); **Желдець** – *zъld-ъсь (п. Рати л. Зх. Бугу; псл. *zъldъ від і.-с. *gel – “улоговина, видолинок, коритоподібна низовина” [Ш, с. 63–54]: “заглиблена річка”); **Уславиця** – *o(b)slav-ica (п. Зх. Бугу; псл. *sluti – “текти” [ПГФ, с. 186]); **Кляземка** – *klenzъm-ka (п. Луги п. Зх. Бугу; псл. *klenga – “коліно, вигин” з і.-с. *kel – “гнути, крутити” [ПГФ, с. 118–119]: “річка зі звивистим річищем”); **Смоч(а)** – *smockъ-(a) (п. Луги п. Зх. Бугу; псл. *mokja – “болотиста місцевість” [ПГФ, с. 272] – “річка з заболоченою заплавою”); **Солокія** – *solkija (л. Зх. Бугу; імовірно, з псл. *sъlonka – “злука, з’єднання, злиття”: “річка, утворена злиттям кількох потоків”) і т. д.).

Пізньюслов’янська й давньоруська гідронімія, сформована у проміжку VI–XIII ст. (празько-корчацька, лука-райковецька, руська археологічні культури), є абсолютно прозорою з етимологічного погляду. В основі таких гідронімів, як правило, закладена гідрографічна ознака, що вказує на зв’язок із характеристичними ознаками водних об’єктів чи особливостей їх локалізації: кольору (**Солова** – *solъv-a (л. Солотвини п. Зх. Бугу) – “мутна, сіра вода”; **Біла** (п. Рати л. Зх. Бугу); **Білка** (п. Полтви л. Зх. Бугу); **Білосток (Білий Стік)** (п. Зх. Бугу); **Руда** (бас. Луги п. Зх. Бугу); **Рудка** (л. Зх. Бугу); **Рудава** (п. Дерев’янки л. Свині п. Рати л. Зх. Бугу); **Золота** (п. Белзця л. Зх. Бугу); **Жовтанець (Жовтанка)** (л. Зх. Бугу); **Золотуха** (п. Зх. Бугу)), температури (**Студянка (Студванка, Студена Вода)** (п. Зх. Бугу)), смаку і запаху (**Кислянка** (л. Бзинки п. Дерев’янки л. Свині п. Рати л. Зх. Бугу); **Пітушок** (п. Зх. Бугу); **Смердох** (л. Болотньої л. Рати л. Зх. Бугу); **Залізна Вода** (л. Полтви л. Зх. Бугу)), характеру і звукової характеристики течії (**Бистряк (Бистрак)** (п. Гапи п. Зх. Бугу); **Гоня** (п. Зх. Бугу); **Стриб** (п. Луги п. Зх. Бугу)), розміру й конфігурації русла (**Малий** (л. Белзця л. Зх. Бугу); **Крива** (п. Луги п. Зх. Бугу); **Кривуля** (л. Свині п. Рати л. Зх. Бугу); **Бережанка** (п. Маруньки л. Білки п. Полтви л. Зх. Бугу); **Двини (Двіні)** (п. Білої п. Рати л. Зх. Бугу); **Остра** (л. Перегноївки п. Полтви л. Зх. Бугу)), характеру дна (**Кам’янка** (л. Зх. Бугу); **Жолоб (Жлоб)** (л. Зх. Бугу); **Рита** (л.

Мухавця п. Зх. Бугу)), глибини й заболоченості (**Драганка** (п. Зх. Бугу); **Болотня** (**Болотна**) (л. Рати л. Зх. Бугу); **Болотюх** (л. Луги п. Зх. Бугу); **Гнилич** (бас. Зх. Бугу); **Топкий** (п. Зх. Бугу)), розташування (**Верстава** (л. Луги п. Зх. Бугу) – “верх става”; **Горожанка** (л. Білки п. Полтви л. Зх. Бугу) – “річка у межах міста (города)”).

“Топонімна революція” басейну Західного Бугу, що зумовила його сучасний вигляд, стала наслідком соціально-демографічних зрушень у регіоні в XIII–XIV ст. Монгольська навала 1239–1241 рр. не тільки відкинула соціально-економічний, політичний та культурний розвиток Русі на декілька століть назад, а й спричинила масові міграційні процеси серед уцілілого населення, суттєве зменшення його чисельності та занепад багатьох дрібних і середніх поселень. Руйнування традиційної осілості регіону супроводжувалося синхронними трансформаціями місцевого гідронімікону (виняток із загальної тенденції складають території, на яких не припинялася тяглість культурно-демографічної та економічної парадигми і де були умови для консервації в автентичному вигляді реліктової праслов’янської гідронімії). З етимологічного погляду переважна більшість мікрогідронімів (невеликі річки, потічки, струмки, джерела) поріччя Західного Бугу є пізніми утвореннями, що виникали паралельно з новими населеними пунктами Галичини та Волині в XV–XVI ст. на місці давніх гідронімів – т. зв. молоді гідроніми відапелятивного походження, багатофіксальні похідні, відойконімні та відантропонімні деривати (**Батючка** (л. Зх. Бугу, Батятичі (1405)), **Брюховичанка** (п. Яричівки л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Брюховичі (1440)), **Варяжанка** (л. Зх. Бугу, с. Варяж (1419)), **Волсвинка** (**Волсвин**) (п. Зх. Бугу, с. Волсвин (1426)), **Ганачівка** (л. Перегноївки л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Ганачівка (1394)), **Горпинка** (л. Зх. Бугу, с. Горпин (1528)), **Деревнянка** (л. Свині п. Рати л. Зх. Бугу – с. Деревня (1455)), **Жовтанка** (л. Зх. Бугу, с. Жовтанці (1358)), **Золочівка** (л. Зх. Бугу, м. Золочів (1424)), **Ізівка** (п. Зх. Бугу, с. Ізів), **Малехівка** (л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Малехів (1377)), **Миклашівка** (п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Миклашів (1409)), **Моцанка** (п. Рати л. Зх. Бугу, с. Моцана), **Перегноївка** (п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Перегноїв), **Пикулівка** (п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Пикуловичі (1464)), **Ременівка** (л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Ременів (1399)), **Себечівка** (л. Зх. Бугу, с. Себечів), **Туринка** (л. Свині п. Рати л. Зх. Бугу, с. Туринка (1478)), **Холоївка** (п. Зх. Бугу, с. Холоїв (1462)), **Чанижка** (л. Зх. Бугу, с. Чаниж (1476)), **Яричівка** (л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Новий Яричів (1370)), **Водниківський Потік** (п. Білки п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Водники (1595)), **Вулецький Потік** (л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Вулька), **Голосківський Потік** (л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Голоско (1419)), **Збоївський Потік** (л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Збоїща / Збоїська (1359)), **Кніський Потік** (п. Холоївки п. Зх. Бугу, хутір Киї), **Клепарівський Потік** (л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Кльоппергоф-Клепарів (1419)), **Коцурівський Потік** (п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Коцурів), **Кривчицький Потік** (п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Кривчиці (1447)), **Кунинський** (п. Білої п. Рати л. Зх. Бугу, с. Кунин (1540)), **Лисиницький Потік** (п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Лисиничі (1411)), **Малехівський Потік** (л. Полтви л. Зх. Бугу, с. Малехів (1377)), **Миклашівський Потік** (п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Миклашів (1409)), **Романівський Потік** (п. Білки п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Романів (1410)), **Сихівський Потік** (п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Сихів (1409)), **Струтинський Потік** (л. Зх. Бугу, с. Струтин (1441)), **Чишківський Потік** (п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Чишки (1497)), **Шоломийський Потік** (п. Білки п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Шоломинь / Шоломия (1386)), **Якторівський Потік** (л. Перегноївки п. Полтви л. Зх. Бугу, с. Якторів).

Варіантність гідронімів (структурно-фонетична, територіальна чи історико-

хронологічна) часто наочно ілюструє формальну або структурну еволюцію оніма чи мотиваційну зміну критеріїв номінації гідрооб'єктів. У структурі гідронімного варіанта **Студванка** [СГУ, с. 537] (ріка в межах Іваничівського та Володимир-Волинського р-нів Вл. зі звивистим річищем коритоподібною долиною та двосторонньою, подекуди заболоченою заплавою; п. Зх. Бугу), зафіксованого в писемних джерелах XVI ст. (1583), збережено архаїчний гідронімний суфікс *-*va*, що дає змогу реконструювати незасвідчену слов'янську форму гідроніма як суфіксальний ад'єктив **stud-va* (прасл. корінь **studъ* зі значенням “прохолода, свіжість” [ЕСУМ, т. 5, с. 457]). Отже, гіпотетично гідронім зазнав лише структурної еволюції, пов'язаної зі спрощенням та зміною словотворчого форманта: **Студва** – **Студванка** – **Студянка** (**Студенка**, **Студена Вода**).

До архаїчної групи праслов'янських гідронімів на *-ina* належить назва **Солотвини** (**Слотвина**, **Солотвинка**, **Солотва**) (п. Зх. Бугу) – річки в межах Буського р-ну Лв. з місцями невизначеною, подекуди заболоченою двосторонньою заплавою. Назва річки походить із праслов'янського **soltvina* – “багнувате місце; грузьке, кисле, іржаве болото, драговина, мочар” і етимологічно споріднена з праслов'янським **solъ* – “сілі” [ЕСУМ, т. 5, с. 350; ПГФ, с. 252–253]. Зважаючи на те, що суфікс *-ina* мав здатність приєднуватись як до чистої основи, так і до основи, поширеної іншими суфіксами [31, с. 121], можемо припустити, що він міг подовжувати більш архаїчний гідронім **solt(ъ)-va* (що підтверджує зафіксований у СГУ варіант Солотва). До пізніших гідронімних варіантів слід зарахувати полонізовану фонетичну форму Слотвина і демінутив Солотвинка

До нетипового словотворчого типу, що не має аналогій у слов'янській топонімії, належить гідронім **Солокія** (**Золокія**) (л. Зх. Бугу), утворений за допомогою суфікса *-ія* в гідронімній функції. Зв'язок гідроніма з польськими діалектними апелятивами **slok / *sloka* – “вугор” чи українськими **солок / *солока* – “рілля на пару; переліг” [ЕСТУ, с. 443] видається малоімовірним через віддаленість “негідронімної” їх семантики. Більш вірогідною є співвіднесеність із псл. апелятивом **sʎlonka* – “злука, з'єднання, злиття” із первинною семантикою “річка, утворена злиттям кількох потоків”. Наявність польського варіанта гідроніма **Zaloka** уможливило також виведення назви із псл. апелятива **lonka* – “кривизна, затока, вигин ріки, лука”. Архаїчний територіальний варіант гідроніма **Белз** пов'язаний із псл. **bьlz-* – “глибінь, непрохідне місце” [ПГФ, с. 53–55].

У низці спільнокореневих варіантних гідронімів **Думниця** – **Думна** (**Думня**) – **Думний Потік** (річка в межах Жовківського, Кам'янка-Бузького та Буського р-нів Лв. із розлогою річковою долиною та слабозвивистим випрямленим річищем; л. Полтви л. Зх. Бугу) [СГУ, с. 188] найранішим є варіант із загальнослов'янським ад'єктивним суфіксом жіночого роду *-*na*: **dumna* (псл. **dum(a)* “задум; гордість”, етимологічно споріднене з **dъm // *dum // *dum* “віяти, дуги” [ЕСУМ, т. 2, с. 144–145; ЭССЯ, В. 5, с. 154–156]) з вивідним значенням первинного апелятива “повільна ріка”. Демінутив Думниця та ад'єктив Думний (Потік) є пізніми (молодими) гідронімами.

Більшість випадків варіантності все ж зумовлена мотиваційними змінами номінації, властивими різним історичним періодам. До прикладу, варіантні назви **Дерев'янка** – **Дерев'янка** – **Деревенька** – **Древня** (полонізована форма) (річка в межах Яворівського і Жовківського р-нів Лв.; л. Свині п. Рати л. Зх. Бугу) [СГУ, с. 167] є пізніми відойконімними дериватами XV–XVI ст. (с. Древня (1455) Жовківського р-ну Лв.). Варіантний гідронім нижньої течії річки – **Кривуля**

(Кривула), що містить у первісній (апелятивній) семантиці гідрографічну характеристику об'єкта ("річка зі звивистим річищем"), імовірно, є більш раннім або синхронним із попередніми утворенням; а гідронім **Свиня**, засвідчений у верхній течії річки, належить до архаїчного праслов'янського пласту гідронімів і пов'язаний із прасл. апелятивом *sъvina – "кривизна, звивина" [ПГФ, с. 279], що дублює апелятивну семантику гідроніма Кривуля.

У варіантному ряді "молодих" гідронімів **Золочівка** (відойконімний суфіксальний дериват від м. Золочів (1424) Лв.) та **Струтинський Потік** (відойконімний ад'ектив від с. Струтин (1441) Золочівського р-ну Лв.) (річка в межах Золочівського та Буського р-нів Лв. зі слабозвивистим річищем та двосторонньою заплавою; л. Зх. Бугу) засвідчена архаїчна слов'янська форма **Белзець** [СГУ, с. 216], яка за усіма ознаками може бути віднесена до праслов'янського гідронімного фонду (демінутив від посл. *bъlz- із реконструйованим значенням "глибінь, прірва, непрохідне місце") [ПГФ, с. 53–55].

У верхній течії **Карбівки** (річка в межах Ківерцівського р-ну Вл. та Сокальського р-ну Лв. із незасвідченим контактним топооб'єктом; п. Зх. Бугу) зафіксовано два пізні гідронімні варіанти, співвідносні з конкретними топонімами: **Боб'ятинка** та **Залижна** (**Залижний**, **Залижно**) (с. Боб'ятин та Залижня Сокальського р-ну Лв.), та три більш архаїчні назви з водною семантикою первинних апелятивів у середній течії: **Стара Ріка**, **Драганка** (суфіксальний дериват від апелятива драгва, драговина – "грузьке, багністе, болотисте місце" [СУМ, Т. 2, с. 404]), **Уславиця** (демінутив на -іса від посл. *O(b)slava, у котрому збережено архаїчний гідронімний суфікс -*va, пов'язаний із прасл. інфінітивом *sluti – "текти" [ПГФ, с. 186]) [СГУ, с. 241].

Варіантні гідроніми **Яричівка** – **Яричівський Канал** – **Полянський Потік** – **Недільчина** – **Пікулівка** – **Томковиця** – **Млинівка** – **Рокитна** [СГУ, с. 637] (річка в межах Жовківського, Кам'янка-Бузького та Буського р-нів Лв. зі слабозвивистим річищем та двосторонньою заболоченою заплавою; л. Полтви л. Зх. Бугу) ілюструють пізній етап творення гідронімії регіону. Основний гідронім є суфіксальним дериватом від ойконіма Новий Яричів (1370); варіанти гідроніма утворені від ойконіма Пікуловичі (1464) та незасвідчених (неконтактних) ойконімів Поляна, Недільча, Томковиця. Популярний гідронім Млинівка (32 фіксації у Словнику гідронімів України [СГУ, с. 367]; 7 фіксацій у поріччі Зх. Бугу) є наслідком лексико-семантичного переосмислення однозвучного діалектного апелятива ("канал, яким іде вода з річки до млина" [СУМ, Т. 4, с. 764]). Архаїчний гідронім Рокитна, що є відад'ективним субстантивом від прасл. *orkyta – "верба" [12, с. 118], доречно зарахувати до праслов'янського пласту.

Наявність у гідроніміконі Західного Бугу різночасових питомомовних нашарувань, співвідносних зі слов'янськими археологічними культурами I тис. н. е., як і відсутність виразного іншомовного субстрату, свідчить про автохтонність населення регіону в першій половині I тис. н. е. й належність його до південно-західного ареалу ймовірної прабатьківщини слов'ян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Археологія Української РСР : У 3-х т. – Т. 2. Скіфо-сарматська та антична археологія / В.О. Анохін, А.О. Білецький, Л.М. Славін, О.І. Треножкін (відп. ред.). – К. : Наук. думка, 1971. – 504 с.
2. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К. : Альтернативи, 1998. – 336 с.
3. Баран В.Д. Історичні витоки українського народу / Баран В.Д., Баран Я.В. – К. : Генеза, 2005. – 208 с.
4. Баран В.Д. Походження українського народу / Баран В.Д., Баран Я.В. – К. : Либідь, 2002. – 404 с.
5. Вербич С.О. Гідроніми як джерело реконструкції лексичного фонду / С.О.Вербич // Принципы и методы функционально-семантического описания языка: Итоги, направления, перспективы: Материалы конф. – Симферополь ; Москва, 1997. – С. 53–54.
6. Вербич С.О. До проблеми “ймовірності” при етимологізації гідронімів / С.О. Вербич // Slavica та Baltica в ономастиці України / Відп. ред. І.М. Желєзняк. – К., 1995. – С. 73–78.
7. Гідронімічний атлас України : Проспект / Редкол. А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко (відп. ред.). – К. : Наук. думка, 1967. – 52 с.
8. Гідронімія України в її міжмовних та міждіалектних зв'язках / І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін.; за ред. О.С. Стрижака. – К.: Наук. думка, 1981. – 264 с.
9. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських / О. Горбач // Зібрані статті. – Т. III. Історія української мови. – Мюнхен : Укр. вільний ун-т, 1993. – С. 4–30.
10. Желєзняк І.М. Гідронімікон Правобережної України та проблема слов'янської прабатьківщини / І.М. Желєзняк // Мовознавство. – 2008. – № 2/3. – С. 40–49.
11. Забокрицька М.Р. Гідроекологічний стан басейну Західного Бугу на території України / М.Р. Забокрицька, В.К. Хільчевський, А.П. Манченко. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 184 с.
12. Залізняк Л. Стародавня історія України / Л. Залізняк. – К. : Темпора, 2012. – 542 с.
13. Казлова Р.М. Славянская гідронімія. Праславянські фонд / Р.М. Казлова. – Гомель : ГГУ, 2003. – Т. 3. – [Б. м.]: [б.в.], 2003. – 361 с.
14. Карпенко О.П. Гідронімія Центрального Полісся на загальнослов'янському тлі : автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.02.01; 10.02.03 / О.П. Карпенко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 1996. – 49 с.
15. Кихтюк В.В. Історична топоніміка Волині: формування, джерела, зв'язок із розвитком суспільства: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / В.В. Кихтюк. – К., 2010. – 23 с.
16. Клименко В.Г. Гідрологія України : навч. посібник для студентів-географів / В.Г. Клименко. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – 124 с.
17. Курганевич Л.П. Геолого-геоморфологічний аналіз басейну Західного Бугу : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.04 / Л.П. Курганевич ; Львівський національний університет. – Л., 2001. – 22 с.

18. *Могитич Р.* Гідрологічна система верхів'я Полтви та її господарське використання у XVII–XVIII ст. / Р. Могитич // *ЛеоПолтвіс. LeoPoltvis* (науково-літературна розвідка про Полтву та місто на Полтві) : зб. статей і художніх творів укр. та англ. мовами. – Л. : ЛА Піраміда, 2011. – С. 52–58.

19. *Петров В.* Історична географія та проблеми слов'янського етногенезу на матеріалах гідронімії (гідронімія Росі і Надросся) / В.Петров // *Петров В. Розвідки : У 3-х т.* – К. : Темпора, 2013. – С. 1356–1365.

20. *Петров В.* Найдавніші назви річок України / В. Петров // *Петров В. Розвідки : У 3-х т.* – К. : Темпора, 2013. – С. 1281–1290.

21. *Петров В.П.* Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика / В.П. Петров. – К. : Наук. думка, 1972. – 216 с.

22. *Редьква Я.П.* Спорадичні гідроніми з різномірними кінцевими компонентами в ареальній гідронімії / Я.П. Редьква // *Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наук. семінару 12–13 вересня 2001 р.* / Відповід. ред. В.П. Шульгач. – К. : Кий, 2001. – С. 85–91.

23. *Свенціцький І.* Нариси з історії української мови / І. Свенціцький. – Л. : З друкарні “Діла”. – 100 с.

24. *Свешніков І.К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери / І.К. Свешніков. – К. : Наук. думка, 1974. – 208 с.

25. *Седов В.В.* Етногенез ранніх славян / В.В. Седов // *Вестник РАН.* – Т. 73. – № 7. – 2003. – С. 594–605.

26. *Смаль Н.Р.* Гідранімія басейна Заходняга Буга / Н.Р. Смаль // *Вэсці АН Беларусі.* – Серыя гуманітарных навук. – № 2. – Мінск : Навука і техника, 1995. – С. 116–121.

27. *Смаль Н.Р.* Гідранімія і айканімія Пабужжа. Праблема ўзаемадзейня: Аўт. ... дыс. канд. філал. навук. 10. 02. 01 – Беларуская мова / Н.Р. Смаль. – Мінск, 1996. – 22 с.

28. *Смаль Н.Р.* Назвы рэк і азёр басейна Заходняга Буга (лексика-семантычны аспект) / Н.Р. Смаль // *Мат. рэсп. нав. канф. : Рэгіянальныя асаблівасці Берасцейска-Пінскага Палесся ў мове, фальклору і летэратуры.* – Брэст, 1994. – С. 97–99.

29. *Стецюк В.* Сліди прадавнього населення України в топоніміці / В.М. Стецюк. – Л. : Ліга-прес, 2002. – 33 с.

30. *Тищенко К.* Мовні контакти: свідки формування українців / К. Тищенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, Лінгвіст. музей. – К. : Аквілон-Плюс, 2006. – 415 с.

31. *Топоров В.Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В.Н. Топоров, О.Н. Трубочёв. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 271 с.

32. *Трубочёв О.Н.* Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация / О.Н. Трубочёв. – М. : Наука, 1968. – 289 с.

33. *Филевич И.П.* История древней Руси. – Т. 1. Территория и население / И.П. Филевич. – Варшава, 1896. – 380 с.

34. *Шульгач В.П.* З гідронімії басейну Західного Бугу / В.П. Шульгач // *Проблеми слов'янознавства.* – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1994. – Вип. 46. – С. 60–69.

35. *Шульгач В. П.* Праслов'янський гідронімічний фонд межиріччя Західного Бугу і Случі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01; 10.02.03 / В.П. Шульгач ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 1996. – 49 с.

36. Шульгач В.П. Старожитня гідронімія України і праслов'янський ономастичний континуум / В.П. Шульгач // Мовознавство. – 2008. – № 2/3. – С. 50–61.

37. Шульгач В.П. Теоретичні засади вилучення праслов'янського гідронімного стратума / В.П. Шульгач // Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). – К., 1998. – С. 9–34.

38. Юрків М. Гідронімно-ойконімні паралелі в західноукраїнському ономастиконі : автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. Юрків. – Х., 2000. – 20 с.

39. Bijak U. Nazwy wodne dorzecza Wisły: potamonimy odapelatywne / Urszula Bijak. – Kraków : Instytut Języka Polskiego PAN, 2013. – 308 p.

40. Hydronimia Wisły. Cz.1. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. P.Zwolińskiego. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1965. – s. 466.

41. Hydronymia Europaea. – Lief. 10. – Gewässernamen im Flußgebiet des Westlichen Bug (Nazwy wodne dorzecza Bugu). – Bearb. von E. Bilut. – Stuttgart, 1995. – 281 s.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

ЕСЛН – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К. : Наук. думка, 1985. – 256 с.

ЕСТУ – Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України / В.В. Лучик ; відп. ред. В.Г. Скляренко. – К. : ВЦ “Академія”, 2014. – 544 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : В 7 т. / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. – К. : Наук. думка, 1982–2012.

ПГФ – Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В.П. Шульгач. – К., 1998. – 368 с.

СГУ – Словник гідронімів України / Ред. кол.: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак (заст. голови), К.К. Цілуйко (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1979. – 784 с.

СНГТ – Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.

СУМ – Словник української мови : В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / под. ред. О.Н. Трубачёва – вып. 1–38. – м. : Изд-Во Ан СССР (РАН), 1974–2010.

*Стаття надійшла до редколегії 02. 09. 2015
доопрацьована 03. 10. 2015
прийнята до друку 20. 10. 2015*

**WESTERN BUG BASIN HYDRONYMS LAYERS
(ETYMOLOGICAL AND CHRONOLOGICAL ATTRIBUTION PROBLEM)**

Ivan Tsikhots'kyi

*Ivan Franko National University of Lviv,
The department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., 79001/ Lviv, Ukraine,
phone: (032) 239 47 17*

In the light of historical, archaeological and linguistic data Western Bug basin hydronyms archaic layers was analyzed. Between the rivers Western Bug and Goryn recorded the highest concentration of Slavonic hydronyms (600) in the absence of the actual substrate layers, which indirectly indicates the archaic region. Slavic hydronyms are very heterogeneous both structural and word building, and by chronological and etymological features of modeling. Processes of hydronyms etymologization (especially the non-transparent parts) are not protected, in addition, the probability of subjective conclusion parts, and therefore require integrated use of word-formative, phonetic and lexical aspects of the study. As Celtic and Gothic historical layers defined some West. Bugs hydronyms prof. I.Svyentsitsky (Bug, Belz, Rata, Strypa, Solokiya, Solotvyna). Russian historian I.Filevych noticed of similar hydronyms in various Slavic territories ecumene, and interpreted Volyn hidronimikon a genuine Rus (slave). Hydronyms stratigraphy application on the conventional model of Slavic ethnogenesis millennium AD. is a promising area of modern lingual and ethnographic research. The structural and etymological data hydronyms Western Bug and ethno-cultural and archaeological history of Western Volyn (whose name, incidentally, most likely, is the bearer of an ancient water semantics: old-slavic. * vol // * vel // * + vьl outlet in a common noun meaning "wet, damp earth"), advisable to distinguish several relatively homogeneous layers: 1. The early hydronyms of probable Indo-European substrate and hidden water etymology (for IV-V cent. BC) 2. Later Slavic hydronyms with clear water etymology (VI-IX cent. AC) 3. Ancient hydronyms (X-XIII century). 4. Young hydronyms (XIV-XVIII cent).

Key words: historical place names, hydronyms, archeology, etymology.